
מכבש הדמוקרטיה האירופית

אלן פינקלקראוט

א"ני אדם", נהג ההומניסט לומר בימים עברו, "ושום דבר אנושי אינו זר לי". אף שהטכנולוגיה, המדיה האלקטרונית המעמידה את הרחוק בהישג יד, הפכה אמרה עתיקה זו לבנלית במידה מסוימת, ההומניסט של היום, כך נדמה, אמנם זר ואדיש לכל דבר אנושי – להוציא סבלם של הפלסטינים. פלסטיין מייסרת אותו, היא אינה מרפה ממנו, היא טורדת את מנוחתו, ואם הוא מניח לדעתו להיות מוסחת ממנה לרגע, עד מהרה נודדת מחשבתו

לאסונות ולמאבקים שבאופן זה או אחר מזכירים לו – באמצעות קווי דמיון או סיבתיות – את הדרמה הבסיסית הזאת; "האוניברסליות של הסוגיה הפלסטינית", קרא לכך הפילוסוף אטיין באליבאר.

על מה ולמה נפלה בחלקם של הפלסטינים זכות היתר יוצאת הדופן הזאת? מהו מקורו של הקיבעון חסר התקדים הזה, שאין לו אח ורע? כיצד הפכה הכאפייה לסמלן האוניברסלי של ההתקוממויות כולן? ומדוע דווקא הפלסטינים ולא הצ'צ'נים, הטיבטים, הבוסנים, בני שבט הטוטסי, השחורים בסודן או עמים אחרים רבים כל כך הנאנקים בייסורים? מכתב, שהיה רווי עצב יותר מאשר אשמה, עזר לי לעלות על הדרך אל הפתרון. הכותבת שאלה במכתבה: "כיצד ייתכן שעם נבון ורגיש, עם למוד סבל, שחווה על בשרו את מוראות ההכחדה, כיצד יכול עם כזה להמיט על בני אדם אחרים, שאינם אשמים בסבל שפקד אותו, חמישים שנות גזירות, רציחות, גזל?" זוהי אפוא הכרוניקה הטעונה של אומה נרדפת אשר הייתה מזה חמישים שנה לרודפת בעצמה. השואה היא שהפכה את השטחים שנכבשו בידי ישראל לזירת הפשע בה"א הידיעה. טראומת השמדת יהודי אירופה היא שמזינה עד אין-קץ את החמלה הבינלאומית כלפי הפלסטינים וסבלם. הזיכרון האנושי שלאחר היטלר מחק מקרבו את כל מה שאינו אושוויץ; רק כך אפשר להבין איך מייחסת הכותבת אחוזת הפלצות את פשעי הכיבוש, בטבעיות כזאת, לא למלחמת ששת הימים כי אם להקמת המדינה. "חמישים שנות גזירות", היו דבריה; וכך אומרים גם רבים אחרים. כמו למשל אותו מאזין נזעם, שהשאיר ביוני 2001 בתיבה הקולית של תכנית רדיו בערוץ 'פראנס אנטר' את ההודעה הבאה: "כיצד מעז השלטון הזה, מחולל המוות, המוצא סיפוק ברצח ילדים, בהטלת מום, המצדיק ביהירות נפשעת את הבלתי מתקבל על הדעת – כיצד הוא מרהיב בחוצפתו הנבזית להדביק לנו תווית של גזענים כשאנחנו מעזים למחות בקול ענות חלושה על התנהגותו הנלוזה? מי הם הצבועים הללו הממהרים לשלוף בכשרון כה רב את קלף אשמת האנטישמיות בכל פעם שרק מבקשים להזכיר להם שזה חמישים שנה הם משחזרים במינונים מדודים ומתמשכים את העוול הנורא שהיה מנת חלקם?"

חמישים שנה – מניין שנותיה של מדינת ישראל פחות או יותר. בין מותו של מוחמד אדורא הקטן לפניו המבוהלות של הילד מגטו ורשה לא נשאר דבר. הכל נגוז. ההיסטוריה נמחקה. המטאטא הגדול של חובת הזיכרון ניקה הכל.

"כביש זיכרון מהיר ובלתי נסבל", כתב אלן ברוסה, "מוביל במישרין מאושוויץ לירושלים, דרך דיר יאסין, חברון, ביירות ושאתילה". הכביש המהיר והמסוכן הזה – דבר אינו ממחיש בבירור רב יותר את הזיקה המיידית שנוצרה בין האוניברסליות של הבעיה הפלסטינית להשמדת העם היהודי, ואת התפיסה הנחפזת לתרגם את הציונות לכוחנות תאבת שררה באמצעות המרת "המשאב הקרבני" ב"משאב העוצמה והאלימות".

בהגדרה הזאת טמון סיפוק רב: אם דיכוי הפלסטינים הוא המשך ישיר של השמדת היהודים, פירוש הדבר שכל אותם מומחים עולמיים בהטחת האשמות אשמים ברוב עליבותם גם הם; ואם אלה שהסבו בושה לאחרים בעדותם או בעצם שתיקתם מתנהגים כעת בעצמם באורח מביש – אין עוד שום טעות להודות בה ואין עוד סיבה להסמיק. אם המבט המתבונן בקין הוא עצמו מבטו של קין, אזי אין כל סיבה לייסורי מצפון וקין יכול לישון בשקט. הפלסטיניות מספקת אפוא לאנושות מפלט מן הצורך להצטדק ולהתנצל על מותם של שישה מיליון יהודים והזדמנות בלתי צפויה להשיל מעליה את עול החרטה. תאוות הכעס, הסלידה, השמחה לאיד ואוצר המילים, שכביכול נמנע במקרה מהכרזות מסוימות, רק מחזקים את ההסבר הזה. אך דומה כי לא די בכך: נושאי דגלו הנלהבים והמקצועיים ביותר של העניין הפלסטיני אינם ממחנהו של קין כי אם ממחנהו של הבל. להם אין על מה לכפר. מאז ומעולם היו בצד של החפים מפשע. ובשל התיעוב העמוק שהם רוחשים לאירופה הפשיסטית, לאירופה ששיתפה פעולה עם הנאצים, לאירופה הקולוניאלית, הם מגנים היום על אלה שהם מכנים "קרבנות הקרבנות". בעיניהם, גינוי המדינה היהודית כמוהו כהוקעת השדים הישנים. הומניסטים אלו, העומדים תדיר על המשמר, משוכנעים כי תרבות השוכחת את עברה נידונה לחיותו מחדש; ומשום כך זכר השואה אינו מש מפיהם. "זכור את אושוויץ", הם אומרים בדוגמטיות וללא הרף, "כדי שאושוויץ לעולם לא תישנה". הם חוזרים על כך בכל אשר יפנו, משננים זאת באוזני תלמידים בבתי ספר. והיהודים, שזמן רב מצאו נחמה בסיסמה זו, מגלים פתאום לאימתם שתרחיש שונה לחלוטין נולד ממנה כעת: לא שייבחה האפלה של האפליה והדעה הקדומה הישנה, אלא היפוך יוצרות גמור של הזיכרון. מילות הקסם "לא עוד!" חדלו להיות מקלט לאותם קרבנות ראשונים והפכו לכתב אשמה נגדם, החושף אותם שוב לנקמת העמים. כמו בכל הטרגדיות, הגורל ניחת עליהם באמצעות המכשיר שהיה אמור לסכל אותו. והסיבה לתופעה הזאת, שכה חששו מפניה, היא המאמצים האינסופיים שהושקעו יום אחר יום כדי למנוע את הישנותה.

בהספד שנשא צוּטאן טודורוב – שחלק ניכר מהגותו עוסק בקורות מחנות הריכוז – לכבוד אדוארד סעיד, הוא ציטט מפיו של איש הרוח הפלסטיני את הדברים המדהימים הבאים: "אני איש הרוח היהודי האחרון. אינכם מכירים עוד מלבדי. כל אנשי הרוח היהודים האחרים הם עתה בורגנים מכובדים. מעמוס עוז ועד האנשים האלה בארצות־הברית. אני האחרון. תלמידו האמיתי והיחיד של אדורנו. במילים אחרות: אני פלסטיני יהודי". היהודי היה תמיד "האחר"; שריד שאין לגעת בו של השנאה הפנטית וההכחדה השיטתית של האחר. אלא שעתה, כשיש ליהודי "אחר" משלו, נעשה היהודי האמיתי לאחר של היהודי בפועל. כך שזאת שעה מוזרה למדי ליהודי: הוא מלא דריכות, עומד על המשמר, מחכה בכליון עיניים להזדמנות להיפרע, מוכן ומזומן להכניע את המפלצת מרובת הראשים של האנטישמיות, נחוש בדעתו לא להרכין עוד ראש ולנטרל כל מזיק שיעז לננותו "יהודי מלוכלך"! אך מה שהוא לא צפה, מה שמבלבל ומשבית אותו, הוא צמיחתה של אשמה חדשה, לא פראית כי אם מוסרית, לא בזויה ונקלית כי אם נעלה, מלאת נדיבות, זקופת גו, בטוחה בכשרותה, רוויית טוב לב וזיכרון, ספוגת דאגה. מה שהיהודי לא שיער הוא שיהיה עליו להתייצב בפני בית הדין של המלאכים בגין ההאשמה כי זנח את משמרתו וערק למחנה האויב. מה שמותיר את היהודי נדהם, מה שמסחרר אותו, הוא שאין מאשימים אותו על היותו יהודי אלא להפך, על שבגד ביהודיות. מה שמחליא אותו הוא שהטינה הגדולה כלפי ישראל כאילו שללה ממנו את מהותו, כאילו גירשו אותו מעצמו והדביקו לו אות קין. היהודי היה נכון לכל, מלבד לאפשרות כי הזיכרון האורב תמיד מעבר למפתן ידביק לו את הכינוי המעליב "לא־יהודי מלוכלך"! לכל היה מוכן ומזומן, רק לא לאותן קריאות שטנה, שמאחוריהן מסתתרת הסיסמה הנוראה: "הלאה היהודים שאינם עוד יהודים כלל!" ייתכן שאף החל להתגעגע לזמנים הטובים לפני שחלה חובת הזיכרון על הכל. אז נשמו היהודים טוב יותר בצרפת ובאירופה, בעולם שלא השקיע מחשבה יתרה במה שעוד לא כונה בשם "שואה", שלא כמו העולם היום, שבו הזיכרון הזה והיחס הזה היו לאובססיה ממש.

האובססיה הזאת היא תולדה של התקופה האחרונה. במאמרו על התגובות הנלהבות של הציבור הגרמני לספר – לכתב האשמה, ליתר דיוק – של דניאל גולדהגן, תל"נים מרצון בשירות היסוד, כתב פרנסואה פִּיֶּרֶה בצדק רב: "המהפך הקיצוני שעבר על דעת הקהל בגרמניה בתוך שניים או שלושה דורות – מלהט לאומני לפולחן האוניברסליות הדמוקרטית – גורם לה לגנות באופן חד־משמעי

את התקופה הנאצית ועימה כל דבר בהיסטוריה הגרמנית שאולי הכשיר את הקרקע לבואה של התקופה ההיא. הפשע של אושוויץ לא היטשטש כלל עם הזמן אלא הלך והתבלט כבן-הלוויה השלילי של המצפון הדמוקרטי וכהתגלמות הרוע". אם אמנם קיימת טראומת אושוויץ, הרי זו טראומה מעוכבת. אימי המלחמה רדפו את האומות החבולות, ואילו השואה – הרצון לשים קץ לרעיון האנושות המשותפת – הייתה לאמצעי ההבלטה של הדמוקרטיה. הרגש הדמוקרטי מוצג כעת ככוח המבקש למחוק את הגבולות החוצצים בין האומות. לכך הגענו. בל נטעה אפוא: בחסות המילה היפה דמוקרטיה, תקופתנו מעמידה אל מול הרוע המוחלט של ההיטלראיות לא את התיאטרון הפוליטי של הפלורליזם האנושי, לא במה לחילופי דעות, לא עולם פתוח לנקודות מבט רבות, ואף לא אחריות ציבורית או ניסיון לגבש משמעות משותפת, כי אם תפיסה חד-כיוונית של ההיסטוריה, היחלצות הדרגתית מן העידן האפל של ההפרדות וההרחקות, דינמיקה סוחפת של שוויון, ביטול הדרגתי של כל המחסומים, קעקוע של כל המדרגים, טשטוש כל סוגי החיץ, פסילת כל הערכים המוסכמים – וכל זאת על ידי הכרת הדומה וטיפול הזכות האוניברסלית לכבוד. דמוקרטיה זו צועדת נכחה, חמושה בהצדקה המתמדת של ההתנגדות לאושוויץ. אין היא יודעת עוד מה הם אי-ידיעה או ענווה. ברכיה אינן מתפוקקות, היא מסתערת קדימה. היא אינה שואלת שאלות, היא עוקבת אחר כיוון הזרימה. שום תהייה אינה מערערת את ביטחונה. שום מבוכה, היסוס או נוסטלגיה אינם בולמים את מרוץ הניצחון שלה. אין היא עוד משטר בלבד אלא גוף הנע במהירות הבזק.

אכן, לא מומלץ לרדת, ולו רק כדי לחלץ את העצמות או את הנפש, מכלי רכב הנע במהירות גבוהה כל כך אל עבר האחוזה הכלל-אנושית והמיזוג העולמי של הזהויות. ביום שבו התקיימה בצרפת בחינת הבגרות בפילוסופיה ציינה שדרנית יומן החדשות, בלי להסתיר כלל את מורת רוחה, כי "בבחינה השנה לא נשאלו שאלות על דת, סובלנות או שונות, נושאים שהיו בכותרות". באופן שאותו משרטט ההליך הדמוקרטי, העכשווי הוא המושל בכיפה, ואין כל מקום למה שאינו אקטואלי. בעידן זכויות האדם, כל הגיג שאינו עוסק בזכויות האדם הוא פגיעה בלתי נסבלת בזכויות האדם.

אפשר לשער שפטרונית זו של הדמוקרטיה הייתה שבעת רצון אילו, לנוכח הנסיבות, היו הנבחנים בבחינות הבגרות של שנת 2004 שוקדים על עמוד מיומנה של אנה פרנק או על טקסט של פרימו לוי. ככל שהרגש האנושי מתפתח כן נעשית שלילת האנושיות, שהיהודים סבלו ממנה, לסוגיה המטרידה את דעת הקהל. אך היהודים אינם רק אנשים ששללו מהם את זכויות האדם הבסיסיות ביותר. הם גם יהודים. וכאן – עוד בטרם התבצעה כל פעולה נפשעת – נעוצה גם נקודת התורפה. עם כמה שאני מתחלחל לומר זאת, האם אין בהצהרה זו סממנים של דחייה וחוסר סובלנות? האין היא מכניסה לתמונה מחסום, כלומר אפליה בין בני אדם? אותה דת האנושות, הרואה ביהודי, שפוגעים בו על שום היותו יהודי, סמל של תמימות, מאשימה את המדינה היהודית על היותה יהודית.

בעיני אטיין בוליבאר, דווקא הגדרה זו של ישראל כ"מדינה יהודית" היא ש"מערערת את הלגיטימיות שלה בעיני חלק גדול מן העולם"; ולדעתו היא בהחלט ראויה לכך. שכן, לא זו בלבד שאותה מדינה "אינה חדלה", לדבריו, "מהתפשטות טריטוריאלית על חשבון הפלסטינים, אלא שגם בתוך גבולותיה שלה היא כופה עליהם תנאי חיים של אזרחים סוג ב', שוללת מהם את רוב הזכויות ומונעת מהם שוויוניות סמלית עם הישראלים בבעלות על האדמה המשותפת". אכן, הצלילים מוכרים. אותה אשמה עצמה השמיעה המשפטנית מוניק שמִי־ז'נדרו בנוגע למוצאה היהודי של ישראל. "ההתעקשות על רעיון המדינה היהודית...", אמרה, "מוסיפה לטפח חברת אפרטהייד, ובעצם מהווה הסכמה – בשם ההדדיות – להקמתן של מדינות 'טהורות' גם בשאר העולם. טירוף זה גובל תמיד בהשמדת-עם ולעתים אף מחולל אותה".

ההיסטוריון הליברלי טוני ג'אדט חולק על הפילוסוף והמשפטנית המתקדמים הללו. דעתו שונה בתכלית, אך כמוהם אף הוא נלהב מאוד מהתקדמותה הדמוקרטית של האנושות לקראת שילוב, מיזוג וטשטוש מוחלט של כל המחיצות. "בעולם שבו האומות ובני האדם מתערבים זה בזה במידה גדלה והולכת", כתב ג'אדט בשנה החולפת, "במציאות שבה גִדֵּל מספר נישואי התערובת, בעוד שהמכשולים התרבותיים והלאומיים החוסמים את מהלכה התקין של התקשורת הבין-אישית נעלמים בהדרגה; בעולם שבו גדל בהתמדה מספר האנשים שבחרו לחיות כבעלי זהויות מרובות, שאינם חשים

בנוח בזהות אחת ויחידה; בעולם כזה, ישראל היא אכן סוג של אנכרוניזם". אנכרוניזם זה אינו שריד בלתי מזיק או פולקלוריסטי של תקופה שאיננה עוד, כי אם זכר מבעית לימים עברו: מדינה המסווגת את אזרחיה לפי אמות מידה אתניות ודתיות.

ואולם דווקא העובדה שמדינת ישראל שומרת עדיין על אמות המידה הללו, אך עם זה מכירה בזכותם הבסיסית של כל אזרחיה שענייניהם ינוהלו באורח שוויוני, מביאה לכך שציבור גדל והולך של ישראלים מאמין שבגבולות מדינתו אינם מוכרחים לעלות בקנה אחד עם אלה המתוארים במקרא. בעיני הציבור הזה המילה "יהודי" אינה מילה נרדפת להפרדה ולכיבוש. נהפוך הוא, ישראלים אלו רואים את הדרישה הציונית הכפולה – שהמדינה תהיה בעלת רוב יהודי ושהלא-יהודים יחיו בה כאזרחים שווי זכויות – כבסיס לתביעתם לפשרה טריטוריאלית עם הפלסטינים. אולם בעיני טוני ג'אדט, מוניק שמייה-ז'נדרו ואטיין באלבאר אין הדבר מעלה ואינו מוריד. אין הם משנים את דעתם כהוא זה לנוכח ויתורם של יהודים אלו על יהודה, או לנוכח אמונתם כי השוויון והזהות מצויים בבסיס הדו-קיום. לא, הם איתנים בדעתם כי אי-אפשר להיות בעת ובעונה אחת גם יהודי וגם דמוקרטי, וכי שומה על היהודים לבחור בין שתי הנאמנויות האלה. ידידי המין האנושי אינם יכולים להסתפק בשלום המפריד בין עמים; הם מייחלים לחיבוק דו-לאומי, רב-לאומי או בתר-לאומי, כדי למחות את הכתם, לתקן את המעוות, ליישב את הפגיעה באוניברסלי הנגרמת בגין הווייתה היהודית של ישראל ובעצם בגין ההווה היהודית עצמה. נציגי הדת החילוניים הללו מציבים את דמותו האתנית של היהודי הנרדף מול היהודי האתני עצמו, ממש כשם שהנצרות הבחינה בין היהודי ברוח ליהודי בבשר. אזכורו המתחסד של האחד מזין למעשה את גינויו של האחר. והיהודים, בעקשותם הזדונית, שוב מוצאים עצמם בוויכוח עם מהלך ההיסטוריה.

ואולם, כפי שנזכרתי לדעת בחגיגות השישים לנחיתת כוחות בעלות הברית בנורמנדי, היהודים אינם היחידים. בסופו של הטקס היפה, שהביע בחגיגות רשמית, אך גם בעידון, הוקרה לוותיקי הקרבות האנגלים והאמריקנים ההולכים ונפטרים מן העולם, הופיעה פטרישה קאס בשירה של הזמרת אדית פיאף "המנון לאהבה", ואלו מילותיו:

שייפלו שמים על ראשי,
שתרעד האדמה תחתיי,
אם אתה לי – מה אכפת לי
שילך כל העולם.
כי כל עוד האהבה תזרח
ולבי בכף ידך יפרח,
לא מודאגת, מה אכפת לי,
אהובי, כל עוד לבך נפתח...

אתכחש לחבריי,
לארצי ולהוריי,
אם ממני תבקש.
את עצמי אשים לצחוק,
מוכנה את שמי למחוק
אם ממני תבקש...

יש משהו מרתק בנכונותה זו של האהבה הלוהטת ללכת עד הסוף, הליכה א־קוסמית, מלאת הקרבה עצמית. גם הנבונים ביותר נלכדים בקסמה. שכן אנו, בני־האנוש המודרניים, מורכבים לא רק מן הדאגה להישרדותנו ומן השאיפה הבורגנית לביטחון ולרווחה, אלא גם מן האהבה, ומאהבת האהבה. האדם הרגשני שבתוכנו, ההומו־סֶנְטִימֶנטָלִיס, מתקומם נגד עיסוקו המשמים של האדם המעשי, ההומו־אֶקוֹנוֹמִיקוֹס, ונוטה לעתים להפרזות. אין אנו אחד, כי אם שניים ושלושה: מאז החלה מוסיקת הרוק להשמיע המנונים לתאוה, העז האדם המיני, ההומו־סֶקְסוּאָלִיס, לחשוף עצמו לאור היום. והיות שאינו חושש עוד מן האור, הוא מעלה את הרף גם בשביל שני סוגי האדם האחרים ולוחם ללא עכבות לסיפוק צרכיו ולכיבוד זכויותיו.

אך המעשה שאמורה הייתה פטרישה קאס להעלות על נס אינו קשור באחת משלוש הדמויות הללו. לא היה זה מעשה בורגני או בוהמיני, אף לא שלוח רסן. אנשים אלו שבאו מרחוק, אותם חיילים אמריקנים ואנגלים, הנוטים באופן טבעי להסתגר כמו כולם בדל"ת אמותיהם, שמו את נפשם בכפם למען מטרה שלא נגעה להם ישירות. שלומו של העולם היה חשוב כל כך בעיניהם

עד שהם דיכאו את האינטרסים האישיים שלהם ואת נטיותיהם הטבעיות. ובניגוד לנטייה הנפשית החזקה של כל יחיד להעמיד במרכז רק את אהבותיו ותשוקותיו, הם נענו לקריאתה של אירופה הכבושה, משום שמולדתם דרשה זאת מהם. כה פשוט, וכה בלתי מובן גם יחד.

הטחת השיר "המנון לאהבה" בפני הלוחמים הוותיקים הייתה אפוא בבחינת טעות כבירה ואף עלבון. אך היא עברה בלי משים. כל כלי התקשורת היו נוכחים, אך איש לא הבחין בביזיון. איש לא זועזע מחוסר הטעם המשווע. השערורייה כלל לא עוררה עניין. הדבר מלמד אפוא שהשכחה נטלה לידיה את הפיקוד על הזיכרון, שכן איננו יודעים לחגוג עוד את מה שאנחנו אמורים לחגוג. אותו "אנחנו" הוא היחיד הדמוקרטי, העצמאי, ההפכפך, שאין לו חוב לעבר, שאין לו התחשבות בעתיד, שאין לו כל התחייבויות פרט לאלה שהוא בוחר; זהו אותו יחיד שזכויות האדם הסירו מעליו את עול נסיבות המצב הנתון ואת כובד המסגרת שבה לא בחר, ושחררו אותו מכל מחויבות למה שמעבר לתפיסתו. וכך הוא נותר חופשי, וכמו אדית פיאף ו'האבנים המתגלגלות' הוא יכול כעת לשקוע רק במה שחביב עליו, רק בשיגיונותיו, בחישוביו, בשיגעונותיו, בהתאהבויותיו. מבחינתו ההיסטוריה היא רק הדרך רצופת המכשולים וזרועת הגוויות שהובילה עדין. הפרידה הפתטית מוותיקי הקרבות הייתה אפוא גם פרידה בהיסח הדעת מן האנושיות, שאותם חיילים היו בעבר כלי הקיבול שלה.

אך האם אמנם הכל כלה? האם חובת הזיכרון נידונה לסילוף ולעיוות, האם נגזר גורלה להיות ללעג ולקלס? ומשעה שסולק והודחק אותו חלק אנושי המתקומם נגד האנטיתזה הגדולה של ההפליה וזכויות האדם, האם פירוש הדבר שההומניזם אמר את דברו האחרון? אולי לא. אך לא יהיה אפשרי עוד להציל כל מה שהוא בעל ערך – או את היהודים עצמם – אלא באמצעות תעוזה ונחישות שיביאו לסילוק תדמיתה המקודשת של האידיאולוגיה הדמוקרטית, ממש כשם שלא מזמן מן ההכרח היה לפעול באותה הדרך כדי לפורר את חבלי הקסם שאפפו את האידיאולוגיה הקומוניסטית. לא יהיה זה דבר של מה בכך. שהרי האידיאולוגיה השלטת משחקת במגרש שלה כאשר היא מתעסקת במילים. היא מחליפה את אי-הוודאות של הדיון הדמוקרטי בחד-משמעיות הפסקנית של המריבה בין האנכרוניסטי לסימפטי, והיא מוקיעה כאויבה המושבעים של הדמוקרטיה את כל המסתייגים והמתנגדים, את כל המתקשים

להזדהות עם תמונת ההיסטוריה הראונית הנעה קדימה. ואולם, ההיסטוריה הזאת אינה חזיון תעתועים. היא מתרחשת לנגד עינינו ממש, ונחשוליה סוחפים אותנו בכוחם. את האידאולוגיה הקומוניסטית הכוזבת אפשר היה לעמת עם כישלונותיה, אך האידאולוגיה הדמוקרטית מלווה ללא הרף כל תנועה בחיי החברה שלנו ואינה חדלה לצבור ניצחונות. ספק אם יש צורך בתקווה כדי לפעול, אך ללא ספק קשה לנקוט מעשה כאשר כל דבר בסביבה נועד לשכנענו שאף יזמה לא תוכל עוד לעצור את מכבש הדמוקרטיה הלומת הזיכרון ומלאת החרטה.

אלן פינקלקראוט מרצה בבית הספר הגבוה בפריז בחוג למדעי החברה. ספרו בשם האחר ראה אור בעברית בשנת 2004 בהוצאת שלם. המאמר פורסם לראשונה בצרפתית בכתב העת לה דֶבֶה (ספטמבר-אוקטובר 2004).